

УДК 061.22" 19/20" (477.54)

І. К. Кириченко, Г. С. Бобрицька

Українська інженерно-педагогічна академія

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАУКОВИХ ТОВАРИСТВ ХАРКОВА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано діяльність найбільш впливових харківських наукових товариств кінця ХІХ – початку ХХ століття. Дано визначення поняття «наукове товариство», розглянуто загальну структуру харківських наукових товариств та визначено мету, завдання, форми і напрями їх роботи. Систематизовано товариства за напрямками їх діяльності.

Ключові слова: наукові товариства Харкова кінця ХІХ – початку ХХ ст., наукова діяльність, просвітницька діяльність, педагогічна діяльність, практична діяльність, організаційна діяльність, видавнича діяльність, загальна структура товариства, напрямки діяльності, систематизація наукових товариств.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток науки в Україні вимагає створення власного наукового потенціалу держави. Одним із напрямів вирішення цієї проблеми є об'єднання вчених з визначеною метою, створення наукових товариств, організація умов для обміну думками та ідеями. Вивчення досвіду діяльності таких об'єднань дає можливість сучасним вченим визначити переваги та недоліки наукових товариств, виявити, якими мають бути структура та напрями діяльності товариства для більш плідної діяльності.

Аналіз актуальних досліджень. Питання наукової та педагогічної діяльності харківських наукових товариств кінця ХІХ – початку ХХ ст. розглядались вченими різних галузей наук (Г. М. Антоненко, Н. И. Ахиезер, А. Г. Відченко, Д. З. Гордевский, С. М. Дмитренко, А. В. Евдокимов, О. В. Забашта, Г. Л. Звонкова, О. А. Коваленко, Т. М. Кравченко, Н. М. Кушлакова, М. Н. Марчевский, О. М. Микитюк, В. С. Рижий, А. В. Таньшина та ін.).

Мета статті – вивчення та систематизація найбільш впливових харківських наукових товариств кінця ХІХ – початку ХХ ст. Для досягнення цієї мети були поставлені такі завдання: визначити поняття «наукове товариство»; виявити загальну структуру та напрями діяльності харківських наукових товариств кінця ХІХ – початку ХХ ст., які сприяли найбільш плідній діяльності цих товариств; систематизувати товариства за напрямками діяльності.

Виклад основного матеріалу. У середині та кінці ХІХ століття в

Харківському університеті були створені умови для організації та плідної діяльності наукових товариств. Товариства існували при університеті ще із самого початку його заснування, але вони не стали таким осередком наукових досягнень та не впливали на суспільну й культурну діяльність міста, як їх наступники. Такими товариствами були Товариство наук (1813 р.) та Філотехнічне товариство (1811 р.), засноване В. Н. Каразіним поза університетом. У Харкові з 1861 р. по 1914 р. було створено 13 наукових товариств.

Товариство – це тип соціальної організації, або добровільне постійно діюче об'єднання людей для досягнення якої-небудь мети.

Звідси можна дати означення поняттю «наукове товариство».

Наукове товариство – це добровільне постійно діюче об'єднання людей з метою розвитку та розповсюдження знань в якійсь галузі науки (природознавстві, геології, філології, математиці тощо).

З огляду на це означення, до харківських наукових товариств кінця XIX – початку XX ст. відносяться: Медичне товариство (1861 р.), Товариство дослідників природи (1869 р.), Історико-філологічне товариство (1876 р.), Математичне товариство (1879 р.), Сільськогосподарське товариство (1880 р.), Харківський відділ Імператорського Російського Технічного товариства (1893 р.), Товариство фізико-хімічних наук (1893 р.), Товариство наукової медицини та гігієни (1893 р.), Південноросійське товариство технологів (1895 р.), Юридичне товариство (1900 р.), Товариство дитячих лікарів (1912 р.), Харківське педагогічне товариство сприяння справі виховання (1913 р.) та Хірургічне товариство (1914 р.).

Наукове товариство – це офіційна організація, яка має свою структуру та мету, визначені в її статуті. Харківські наукові товариства мали однакову структуру, яка дозволяла максимально плідно працювати науковцям у спільноті в той час і в тих історичних умовах, які склалися на кінці XIX – початку XX століття. Товариства обов'язково мали голову (або президента), товаришів голови (або віце-президента), секретаря. Голова мав координувати дії членів, слідкувати за виконанням статуту, визначати певні напрями діяльності товариства. Секретар вів протоколи засідань, разом із головою підтримував зв'язки з іншими науковими центрами та окремими вченими. Члени товариства поділялись на дійсних, почесних та членів-кореспондентів. Почесні члени та члени-кореспонденти були притаманні тим товариствам, які

з змогли широко розвинути свою діяльність. Так, у Харківському математичному товаристві в 1905 році почесними членами були математики, які досягли значних успіхів у науці, серед них: К. О. Андреев, В. Я. Буняковський, В. П. Єрмаков, В. Г. Імшенецький, О. М. Ляпунов, Г. Пуанкаре, П. Л. Чебишев та ін. Крім цього, в товариствах існувала посада касира. Це пов'язано з тим, що товариства існували на кошти, які вносили самі члени або на субсидії університету. З розвитком діяльності деякі товариства створювали комітети, які координували певний вид діяльності товариства.

Структура товариств та їх статuti змінювались разом із розвитком товариств та поширенням їх діяльності.

У дисертаційному дослідженні О. А. Коваленко зазначено, що наприкінці XIX століття з еволюцією харківських наукових товариств їх суто наукова діяльність була доповнена просвітницькою, а пізніше і педагогічною та організаційно-видавничою. Товариства та види їх діяльності наведені у таблиці 1. З неї видно, що не всі товариства кінця XIX ст. перейшли до просвітницької (або педагогічної) діяльності, хоча і займалися організаційно-видавничою діяльністю.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця харківських наукових товариств кінця XIX ст.

Види діяльності	Медичне товариство	Товариство дослідників природи	Історико-філологічне товариство	Математичне товариство	Сільськогосподарське товариство	Відділ Імператорського Російського Технічного товариства	Товариство фізико-хімічних наук	Товариство наукової медицини та гігієни	Південноросійське товариство технологів	Юридичне
Наукова	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Просвітницька	+	+	+	+	+	+	+			+
Педагогічна	+	+	+	+	+	+				+
Організаційно-видавнича	+	+	+	+	+		+	+	+	+

Ми пропонуємо організаційно-видавничу діяльність розглядати як видавничу діяльність та практичну діяльність. До видавничої діяльності відносяться видання власних збірок, праць, повідомлень, що стосується суто наукової діяльності; видання перекладів іноземних учених,

підручників, зошитів, що відноситься до просвітницької та педагогічної діяльності. Практична діяльність полягає у створенні клінік, лабораторій, бактеріологічних станцій (Харківське медичне товариство), правовій практичній допомозі населенню (Юридичне товариство), відкритті торгівельного бюро та організації сільськогосподарських виставок для селян (Харківське сільськогосподарське товариство) та ін. З огляду на це ми будемо розглядати товариства за такими напрямками діяльності:

- а) суто наукова діяльність;
- б) просвітницька діяльність (розповсюдження та поширення знань);
- в) педагогічна діяльність (розв'язування проблем навчання та виховання);
- г) практична діяльність (розв'язування економічних, сільськогосподарських, промислових питань Харківської губернії та близьких до неї губерній);
- д) видавнича діяльність.

Для більшої наочності ми подали у таблиці 2 основні напрями діяльності харківських наукових товариств.

Таблиця 2

Основні напрями діяльності харківських товариств кінця XIX – поч. XX ст.

Напрями діяльності	Медичне	Історико-філологічне	Сільськогосподарське	Дослідників природи	Математичне	Відділ Імператорського Російського Технічного товариства	Фізико-хімічних наук	Юридичне	Наукової медицини та гігієни	Південноросійське товариство технологів	Дитячих лікарів	Хірургічне
суто науковий напрямок	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
просвітницька діяльність	+	+	+	+	+	+	+	+				
педагогічна діяльність	+	+	+	+	+	+						
розв'язування практичних проблем Харківської губернії та близьких до неї губерній	+	+	+					+				
видавнича діяльність	+	+	+	+	+		+		+	+		

На початок XX століття харківські наукові товариства за рівнями розвитку можна поділити на 4 групи:

1. Науково-теоретичні (Харківське товариство наукової медицини та гігієни, Південноросійське товариство технологів, Товариство дитячих

лікарів, Хірургічне товариство).

2. Науково-просвітницькі (Товариство фізико-хімічних наук, Юридичне товариство).

3. Науково-педагогічні (Товариство дослідників природи, Харківське математичне товариство, Харківський відділ Імператорського Російського Технічного товариства).

4. Товариства з широким колом діяльності (Харківське медичне товариство, Харківське історико-філологічне товариство, Харківське сільськогосподарське товариство).

Науково-теоретичні товариства займалися суто науковою діяльністю. Товариство наукової медицини мало широку наукову діяльність, результати якої доповідались на відкритих засіданнях. Це – колишня секція Товариства дослідних наук, мета створення якого зводилась до наступного «у коло занять товариства входять фізика, хімія, фізіологія та медичні науки». Медична секція Товариства дослідних наук у 1893 році відокремилась та залишила своїм пріоритетним напрямком діяльності наукову. Також і Південноросійське товариство технологів обмежувалась науковою діяльністю, задля якої і було створене. Хірургічне товариство проіснувало недовго. Воно було створене у 1914 році, але через політичну ситуацію в країні після 1917 року не змогло розгорнути своєї діяльності. Інша справа з Товариством дитячих лікарів. Ініціатором створення та незмінним головою його за досліджуваний період був професор Іван Віссаріонович Троїцький. І. В. Троїцький прийшов до Харківського університету в 1902 році та вже за перші роки свого перебування в Харкові організував дві громадські організації: Харківський відділ союзу боротьби з дитячою смертністю в Росії (1905 р.), «Крапля молока» (1907 р.) – громадська організація для безкоштовної допомоги дітям найбільш вразливих прошарків населення. Суто наукова діяльність Товариства дитячих лікарів прийшлася лише на початок роботи товариства. Активну просвітницьку, організаційну та педагогічну діяльність товариство розвинуло лише в кінці 20-х років XX століття.

У кінці XIX – на початку XX століття науково-теоретичні товариства, крім Харківського товариства наукової медицини та гігієни, не змогли розгорнути широко своєї діяльності з різних причин: невеликий час існування в досліджуваний період, неактивність членів товариства, слабка організація, важкі історичні умови (реформування різних галузей діяльності, Перша

світова війна, революції). Серед цих товариств вирізняється Харківське товариство наукової медицини та гігієни, яке не займалось просвітницькою та педагогічною діяльністю, тому дотримувалось суто наукового напрямку. Це допомагало членам товариства підтримувати достатньо високий науковий рівень. З цією ж метою прийом в члени товариства був обмежений: в товариство приймали лише за протекцією якогось його члена.

До науково-просвітницьких товариств відносяться Товариство фізико-хімічних наук та Юридичне товариство. Товариство фізико-хімічних наук на початку існування було фізико-хімічною секцією Товариства дослідних наук. Метою створення була наукова діяльність, яка залишилась пріоритетним напрямом діяльності товариства. Крім цього, товариство займалося і просвітницькою діяльністю: його члени брали участь у публічних лекціях із технології та хімії, зібрали власну бібліотеку, видали ювілейну книгу, присвячену академіку М. М. Бекетову. Просвітницька діяльність товариства фізико-хімічних наук стала продовженням його наукової діяльності, але не еволюціонувала у педагогічну. Це пов'язано з тим, що розробка педагогічних питань вимагає деякого відходу від суто наукового напрямку, що суперечило б меті створення товариства. На відміну від Товариства фізико-хімічних наук, метою створення Юридичного товариства була просвітницька діяльність, яка вимагала від членів товариства теоретичного вивчення юридичних питань. Юридичне товариство надавало правової допомоги: створювало спеціальні безкоштовні бюро для населення, організувало практичні заняття зі звичайного права. Ми не віднесли останнє до педагогічної діяльності, бо ці заняття не носили систематичного характеру та не давали професії.

Науково-педагогічними товариствами були Товариство дослідників природи, Харківське математичне товариство, Харківський відділ Імператорського Російського Технічного товариства. У статуті Товариства дослідників природи не було закладено педагогічної мети, проте члени товариства приймали активну участь у створенні Ветеринарного інституту. Члени Харківського відділку Імператорського Російського Технічного товариства розробляли програми для вищого Технічного училища та середнього ремісничого закладу. Для Харківського математичного товариства педагогічна діяльність була закладена у статуті.

Товариства з широким колом діяльності (Харківське медичне

товариство, Харківське історико-філологічне товариство, Харківське сільськогосподарське товариство) пригортають найбільшу увагу дослідників з рівних галузей. Це пов'язано з різнобічною діяльністю товариств.

Висновки. Визначена в статті структура товариств та різні напрями їх діяльності дозволяли харківським вченим розв'язувати багато наукових, освітніх та практичних проблем.

Найбільш високого рівня еволюції на кінець XIX – початок XX ст. досягла остання група товариств. Їх діяльність охопила і наукову, і педагогічну, і просвітницьку сфери життя харків'ян. Ці товариства відіграли важливу роль для Харкова в кінці XIX – на початку XX століття своєю благодійною та практичною діяльністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багале́й Д. И. Краткий очерк истории Харьковского Университета за первые 100 лет его существования (1805 – 1905) / Д. И. Багале́й, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Харьков : Типография Адольфа Дарре, 1906.
2. Исторический обзор деятельности Харьковского общества распространения в народе грамотности (1869 – 1909). – Москва : Типография И. Д. Сытина, 1911.
3. Марчевский М. Н. Харьковское математическое общество за 75 лет // Историко-математические исследования, вып. IX. – М., 1956.
4. Попова Л. Д. Педагогічне товариство сприяння справі виховання/ Педагогічна Харківщина: довідник / за ред. В. І. Лозової, І.Ф. Прокопенка. / Л. Д. Попова, Т. М. Кравченко. – Х. : Видавництво Круглова, 1997, С. 136 – 137.
5. Устав историко-филологического общества при Харьковском университете. – Х., 1977. – 4 с.
6. Устав математического общества при Императорском Харьковском университете (от 28.04.1879) // отдельные оттиски из «Записок ИХУ». – Х. : Университетская типография, 1879. Устав общества испытателей природы при Харьковском университете. – Х. : Тип. Ун-та, 1869. – 6 с.
7. Устав Харьковского общества наук (на русском и латинском языке). – Х. : Тип. Ун-та, 1813. – 20 с.

РЕЗЮМЕ

И. К. Кириченко, Г. С. Бобрицкая. Общая характеристика научных обществ Харькова конца XIX – начала XX столетия.

В статье проанализирована деятельность наиболее влиятельных харьковских научных обществ конца XIX – начала XX века. Дано определение понятию «научное общество», рассмотрена общая структура харьковских научных обществ и определена цель, задачи, формы и направления их деятельности. Систематизировано общества по направлению их деятельности.

Ключевые слова: Научные общества Харькова конца XIX – начала XX ст., научная деятельность, просветительская деятельность, педагогическая деятельность, практическая деятельность, организационная деятельность, издательская деятельность, общая структура общества, направления деятельности, систематизация научных обществ.

SUMMARY

I. Kirichenko, G. Bobrytska. General description of scientific societies of Kharkiv at the end of XIX – beginning of XX centuries.

This article analyzed the activity of the most influential scientific societies Kharkiv at the end of XIX – beginning of XX centuries, the definition of the concept of «scientific society» is considered, the overall structure of the Kharkov scientific societies and the aim, tasks, forms and sending them to work, systematically towards the society of their activities.

Key words: Scientific societies of Kharkov, the scientific activities, the enlighten activities, the pedagogical activities, the practical activities, organizational activity, publishing activities, the general structure of a society, activity direction, ordering of scientific organisations.

УДК 372.48: 502. 35 (477)

А. М. Мехеда

Кіровоградський державний педагогічний
університет ім. Володимира Винниченка

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ ПРИРОДООХОРОННОГО РУХУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ШКОЛАХ УРСР У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті розглянуто передумови становлення та специфіку розвитку природоохоронного руху учнівської молоді у післявоєнний період. Провідними напрямками діяльності учнівської молоді в рамках юннатівського руху визначено: відбудову шкільних та колгоспних приміщень, наукових та дослідних лабораторій, насадження лісосмуг, закладання лісів та садів на колгоспних територіях та шкільних науково-дослідних ділянках, вирощування сільськогосподарських культур, дослідження, спрямовані на збільшення врожайності та тваринництва.

Ключові слова: природоохоронний рух учнівської молоді, природоохоронна діяльність, охорона природи.

Постановка проблеми. На сучасному етапі вимоги екологічної освіченості та культури стають невід'ємними якостями загальної культури особистості. Все більше уваги приділяється екологічній освіті, формуванню екологічної свідомості та екологічної культури.

Інтерес до екологічної проблематики не випадковий. Його обумовлює близькість глобальної екологічної кризи та її наслідків, а також пошук шляхів виходу з неї. Однак, технократичне мислення настільки сильне, що екологічна криза уявляється як дещо стороннє по відношенню до людини, а не як те, що стосується, власне, її самої. Тому формування екологічної свідомості, екологічної культури і світогляду особистості у цілому повинно стати першочерговим завданням екологічного навчання та виховання. Велику роль у цьому відіграє природоохоронний рух учнівської молоді, який є одним з найефективніших механізмів формування екологічної свідомості у молодого покоління. Тому погляд в історію є